

Τά κράματα καί τών τριών θυματηρίων είναι μπρούντζος, ένα κράμα σήμερα χαρακτηρίζεται ως μπρούντζος όταν έχει τήν τυπική σύσταση: Cu 50-90%, Zn 20-40%, Sn 0-6%, Pb 0-2%, Fe 0-1%. Πέρα όμως από τά κύρια συστατικά υπάρχουν σέ πολύ μικρές ποσότητες καί άλλα χημικά στοιχεία τά όποια χαρακτηρίζονται ως «μολύνσεις καί προέρχονται κυρίως από όρυκτά παραλαβής τών κυρίως κραματοποιών στοιχείων. Αύτου του είδους οί μολύνσεις βρίσκονται καί στά κράματα πού χρησιμοποιούνται καί σήμερα καί είναι κυρίως: φώσφορος (P), άρσενικόν (As), θείον (S) καθώς καί νικέλιον (Ni) καί σίδηρος (Fe) κλπ.

Συνεπώς καί ό άργυρος πού παρουσιάζεται καί στά τρία δείγματα θά πρέπει νά χαρακτηρισθεί ως μή κύριο συστατικό τών κραμάτων. Ή παρουσία όμως του άργύρου είναι δυνατόν νά οδηγήσει στήν πηγή προελεύσεως τών κυρίων συστατικών στοιχείων τών κραμάτων καί ιδιαίτερωσ του χαλκού.

Evaluation of the Alloy's Components

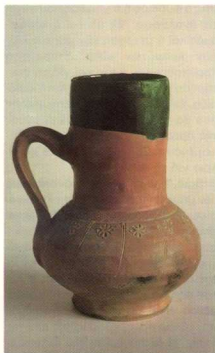
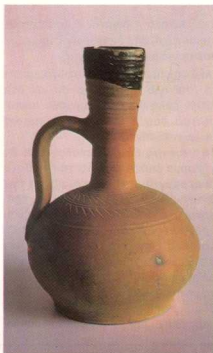
The determination and evaluation of the alloy's components are indispensable for the conservation/restoration of a metallic object, as well as for the determination of the origin of the metal the object was made of and the workshop where it was made. It also provides some information on the technological background of the bronze founders.

We have analyzed the Benaki Museum's censers no. 21502, 11469 and 11402 (see pls.1 and 2).

Βιβλιογραφία

1. THEOPHILUS "On Divers Arts" J. G. Hawthorne and Cyril Stanley Smith Ed. The University of Chicago Press, 1963.
2. R. J. GETTES, C. J. WARRING, "The composition of some ancient Persian and other Near Eastern Silver objects", ειλ: *Arts Orientalis II*, 1957, σ. 83-90.
3. D. M. METCALF, "Metal Contents of Medieval Coins", ειλ: E. T. Hall and D. M. Metcalf (editors), *Methods of chemical and metallurgical investigation of ancient coinage*, Royal Numismatic Society, special publication, London, 1972, σ. 384-391.
4. BERTELE, *Lineamenti principali della numismatica bizantina*, ειλ: *Rivista italiana di numismatica* 5, XII, LXVI, 1964, σ. 33-118.
5. F. SCHWEIZER et al., *Genava* XXV, 1977, σ. 38-62.

Πρώιμα μεταβυζαντινά κεραμικά

Εικ. 2. Τύπος Β. όμάδα α

Μέ τά κεραμικά τής μεταβυζαντινής περιόδου ελάχιστοι μελετητές άσχολήθηκαν κι αύτοί τόν τελευταίο καιρό. Τό γεγονός ξενίζει όταν σκεφτεί κανείς ότι υπάρχουν σημαντικές μελέτες γιά τούς άλλους κλάδους τής μεταβυζαντινής Τέχνης. Από τόν Μεσοπόλεμο πού παρατηρείται άναβίωση του ενδιαφέροντος γιά τόν παραδοσιακό πολιτισμό τής χώρας ως σήμερα, πολλά θέματα έχουν εξαντλητικά μελετηθεί. Μέ τά κεραμικά, μία σιωπή είχε επικρατήσει. Στήν παραγνώρισή τους, βέβαια, σημαντικό συνετέλεσε ή σπανιότητα τών άντικειμένων. Από εύθραστο ύλικό κατασκευασμένα, είδη καθημερινής χρήσης, δέν έφθασαν ως έμάς παρά ελάχιστα δείγματα.

Γ. Κ. Γουργιώτης

Χημικός - Μέλος τής Λαογραφικής Έταιρείας Λαρίσης

Γράψαμε και άλλοτε¹ ότι η Συλλογή των μεταβυζαντινών κεραμικών της Λαογραφικής Έταιρείας Λαρίσης συγκεντρώθηκε από τυχαία εύρημα σε έκκαφεζ θεμελίων για ανέγερση νέων οικοδομών. Δυστυχώς, ο σύγχρονος μηχανικός τρόπος έκκαφης με ταυτόχρονη μεταφορά των χρωμάτων μακριά απ' την πόλη, έχουν προκαλέσει στρωματογραφικές αναστατώσεις με αποτέλεσμα να έχουμε ελάχιστες αξιόπιστες πληροφορίες. Πάντως, ένα είναι ενδιαφέρον με τα κεραμικά της Λ.Ε.Λ., ότι το μεγαλύτερο μέρος των εύρημάτων είναι αλώβητο. Έχουμε δηλ. το αρχικό σχήμα του αγγείου, χωρίς να προστρέχουμε σε εικασίες για την συμπλήρωση των τυχόν ελλειπόντων τμημάτων του. Παράδειγμα, η ίδιου τύπου όρισεμένου τύπου υδροδοχείων, που παρουσιάζομε πιό κάτω, με μακρά και έστραμμένη προς τα πάνω προχοή. "Αν δέν βρισκαμε τα αλώβητα δείγματα, η συμπλήρωση των «άποκεκρουμένων» αυτών αγγείων — που η επιμήκης προχοή είναι τό ευαίσθητο τμήμα τους — θα παρουσίαζε δυσκολίες στην άποκατάστασή τους.

Άπο διασταυρωμένες πληροφορίες, τά κεραμικά που παρουσιάζομε έχουν βρεθεί σε βάθος 0,80-2 μ. από τή σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Είναι κατασκευασμένα από έρυθρό πηλό (άποχρώσεις: από άνοιχτό έρυ-

θρό μέχρι βαθύκόκκινο) χωρίς γυάλωμα ή γυαλωμένο κατά τόπους, για λόγους αισθητικής εμφάνισης. Άνήκουν σε δύο ξεχωριστούς τύπους.

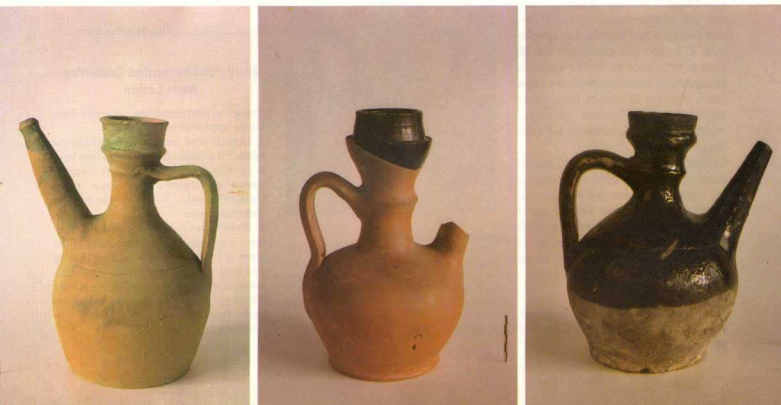
1) ΥΔΡΟΔΟΧΕΙΑ ΤΥΠΟΥ Α. Έχουν βρεθεί σε βάθος μέχρι 1,20 μ. περίπου, έχουν σφαιρική κοιλιά με πλατυσμένη τή βάση τους, στενό λαιμό και ελαφρά διευρυνμένο στόμιο. Φέρουν μακρά προχοή (πάνω από 12 εκ. σε αγγείο ύψους 25 εκ.) ή όποια πλησιάζει έντονα προς τό λαιμό του υδροδοχείου. Συχνά τά χείλη του στομίου και σε πλάτος 2-5 εκ. είναι εφυαλωμένα με πράσινο ή καστανό χρώμα. Η διακοσμηση αυτή ταίνια, σε συνδυασμό με τόν κόκκινο πηλό του δοχείου, συντελεί ζωηρά στην έλκυστική εμφάνισή του. Τό όλικό ύψος των αγγείων αυτών κυμαίνεται μεταξύ 24-33 εκ. Έγάρχουν πολλές παραλλαγές.

2) ΥΔΡΟΔΟΧΕΙΑ ΤΥΠΟΥ Β. Έχουν περισυλλεγεί σε βάθος μέχρι 2 μ. περίπου. Άποτελούν δύο ομάδες: **Όμάδα α** Η κοιλιά των δοχείων αυτών έχει σχήμα σφαιρικό πλατυσμένο κατά τούς πόλους και εύρύ, μακρύ λαιμό. Πολλά από τά αγγεία αυτά κοσμούνται στο άνω μέρος της κοιλιάς κυκλικά, με ύποτυπώδη άνθραμα που σχηματίζονται με ειδικό εργαλείο πιέζοντάς το πάνω στον ύγρο (άψητο) πηλό.

Όμάδα β Η κοιλιά των αγγείων αυτών έχει έντονα συμπιεστέι περί τήν διάμετρο τής σφαιρας (άποκρίντας ώσειδές περίπου σχήμα) και είναι μικρού όγκου σε σχέση με τό μέγεθος του λαιμού. Τό όλικό ύψος των αγγείων αυτών είναι από 15-18 εκ. Έφυαλωμένη στο στόμιο έγχρωμη ταίνια παρουσιάζει όρισμένες παραλλαγές.

Η χρονόλογηση των Λαρισιακών κεραμικών παρουσιάζει δυσκολίες. Τυχαία εύρηματα σε διανοίξεις θεμελίων, συλλέγονται (όσα δέν καταστρέφονται επί τόπου απ' τούς εργάτες) χωρίς έπισημονική έπιτήρηση. Έτσι, πολύτιμες αρχαιολογικές μαρτυρίες χάνονται για πάντα. Μιά σημαντική πληροφορία για τή χρονόλογηση των αγγείων τύπου Α, στηριγμένη σε αρχαιολογική μαρτυρία, προέρχεται από μικρό θησαυρό νομισμάτων (περί τά 150 τεμάχια) που βρέθηκε τήν άνοιξη του 1976 και σε βάθος 0,80 μ. περίπου, σε κεντρικό οικόπεδο τής πόλης². Τά περισσότερα απ' τά νομίσματα αυτά είναι τουρκικά — άργυρά και χαλκά — κοπής 1730 (= 1143 μωαμεθανική χρονολογία) και άργυρά αυστριακά — με τήν προτομή τής Μαρίας Θηρεσίας — κοπής 1759, δηλ. ό θησαυρός θά είχε άποκρυφτεί μετά τά μέσα του 18ου αιώνα. Έπειδή δείγματα των αγγείων τύπου Α άνευρίσκονται σε βάθος από 0,80-1,20 μ. ήτοι σε στρώμα-

Εικ. 1. Τύπος Α

τα που έντοπίστηκε ὁ θησαυρός, μπορούμε νά τά χρονολογήσουμε ὡς ἀνήκοντα στούς 17ο-18ο αἰῶνες. Τά ἀγγεῖα τύπου Β ὡς εὐρισκόμενα σέ μεγαλύτερο βᾶθος εἶναι προγενέστερα. Γιά τή χρονολόγησή τους στηριχθήκαμε σέ ὑπάρχοντα μεταλλίνα, τεχνοτροπικά ὅμοια, ἀγγεῖα. Στό Μουσείο Μετσόβου, μέ ἀριθ. κατ. 1, ὑπάρχει κανατάκι ἀργυρό σέ σχήμα παρόμοιο μέ τά ἀγγεῖα ὁμάδας α, τό ὁποῖο ἔχει μελετήσει ἡ Ἱστορικός Τέχνης κα. Γ. Οἰκονομάκη - Παπαδοπούλου³. Κατά τήν ἔρευνήτρια «τά ἀντικείμενα αὐτά γίνονται δημοφιλή στήν Τουρκία τόν 16ο αἰῶνα κι ἔχουν σάν πρότυπο παλαιότερα περσικά ἔργα ἀπό ὄρειχαλκο». Παρόμοια ἀργυρά ἀγγεῖα κατέχει τό Μουσείο Μπενάκη (ἀρ. 1400-1404) καθώς καί ξένα Μουσεία. Ἔχουν χρονολογηθεῖ στό τέλος τοῦ 16ου αἰῶνα, ἀρχές 17ου αἰῶνα. Εἶναι γνωστή ἡ τήν ἀρχαιότητα ἡ κατασκευή πηλίνων ἀγγείων μέ πρότυπα μεταλλικά. Στήν ἐποχή αὐτή κατατάσσουμε τά ἀγγεῖα τύπου Β.

Μολοντί κεραμεικός φούρνος δέν ἐπιστημάνθηκε στή Λάρισα τά τελευταῖα χρόνια τῆς ἐντατικῆς ἀνοικοδομήσεως τῆς πόλης, πιστεύουμε ὅτι τά ἀγγεῖα πού παρουσιάσαμε εἶναι ἔργα ντόπιων ἐργαστηρίων. Ἡ ἀνεύρεση, βέβαια, κλιβάνου εἶναι ζήτημα τύχης. Σήμερα ὅμως μέ τίς συνθηκές πού ἐπικρατοῦν στήν ἑκακοφῆ θεμελίων, μιά τέτοια αἰσιόδοξη πρόβλεψη δέν φαίνεται ἐφικτή. Ἀναφέρω πάντως μιά ἀξιόπιστη πληροφορία πού μοῦ ἔδωσε φίλος ἐργολάβος οἰκοδομῶν. Στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 50, ὅταν οἱ ἑκακοφές θεμελίων γίνονταν μέ ἐργατικά χέρια, ἀποκάλυψε κεραμεικό κλιβάνο μέ πολλά θραύσματα ἀγγείων γύρω. Φυσικά, τόν κατέστρεψε γιά νά προχωρήσει τίς οἰκοδομικές ἐργασίες⁴.

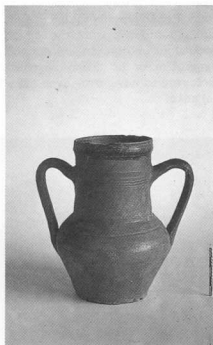
Οἱ τύποι τῶν κεραμεικῶν πού παρουσιάσαμε δέν ἐξαντλοῦν τήν παραγωγή τριῶν καί πλέον αἰῶνων ἀγγειοπλαστικῶν ἐργασιῶν. Ἀπλῶς, μέ τά εὐρήματα Λαρίσης ἐπεκτείνουμε τίς γνώσεις μας. Τά κενά, ἐλπίζουμε, νά πληρωθοῦν ἀπό ἔρευνες σέ ἄλλες πόλεις μέ ἱστορική συνέχεια ζωῆς.

Σημειώσεις

1) «Μεταβυζαντινά Sgraffiti» Γ. Κ. ΓΟΥΡΓΙΩΤΗ, περίοδ. ΖΥΓΟΣ ἀρ. 19/76 ἔρευνα πάνω σέ κερα-

Εἰκ. 3. Τύπος Β, ὁμάδα β

μεικά Λαρίσης τοῦ 19ου αἰῶνα.

2) Τήν ἀνοίξη τοῦ 1976 κατά τήν ἑκακοφῆ θεμελίων στό οἰκόπεδο ἰδιοκτησίας Εὐαργίου Κατσιῆρα, χειροῦργου, Παπακριαζή 3, ἀνευρέθηκε θησαυρός 150 περίπου νομισμάτων μέσα σέ πήλινο δοχεῖο. Τά νομίσματα αὐτά περιήλθαν στήν κατοχή τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας Λαρίσης.

3) Ἀργυρά ἀντικείμενα τοῦ Μουσείου Μετσόβου - Γ. Οἰκονομάκη - Παπαδοπούλου, ἀρθρο στό ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΑ, Π.Λ.Ι. τομ. 1ος, Ναύπλιο 1978, σελ. 111.

4) Πληροφοριοδότης κ. Ἀριστείδης Φίκας, ἐργολάβος οἰκοδομῶν, Βασιλ. Κανῆου ἀρ. 101. Κατά τήν ἑκακοφῆ θεμελίων στήν ὁδὸ Καλλιάρχου 4, γιά τήν ἀνεύρεση οἰκίας Δημ. Παν. Σάπκα, χρυσοχοῦ, τό 1954, βρήκε κεραμεικό κλιβάνο καί τόν περιέγραψε πῶς ἦταν κατασκευασμένος.

Οἱ φωτογραφίες εἶναι τοῦ Τάκη Τλοῦπα

Early Post-byzantine Ceramics from Larisa

The early post-byzantine ceramics from Larisa appear in two types:

1. Waterpots of type A, found 80-120 cm below the present ground level. They have a spherical belly and a wide base, a narrow neck and a long spout, rising close to the neck. They belong to the 17th - 18th centuries.
2. Waterpots of type B. Group a. They have a spherical belly broadening at the poles of the pot, while their neck is wide and long. Group b. their belly is strongly pressed along the diameter of the sphere and is small compared to the size of the neck. They belong to the 16th - 17th centuries.